

Geleneksel Erzurum Evlerinde Yaşam Alanı: Tandirevi

Yasemin ŞİMŞEK*, İbrahim NUMAN** ve Mine TOPÇUBAŞI***

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-7971-8431
yaseminsimsekk@hotmail.com

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2785-7536
inuman@fsm.edu.tr

*** Gebze Teknik Üniversitesi
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-0901-8093
minetopcubasi@gtu.edu.tr

Araştırma Makalesi

Geliş: 03/03/2024

Son düzenleme sonrası geliş: 30/04/2024

Kabul: 06/05/2024

Yayımlanma: 31/07/2024

Öz

Tarihi MÖ 4000'li yıllara dayanan Erzurum, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, göç yolları üzerinde olması dolayısıyla, kültürel etkileşimlere açık olmuştur. Binlerce yıl süren bu kültürel birikim ve etkileşim neticesinde; Geleneksel Türk evi mefhumu içerisinde kendine has biçimi ve malzeme özellikleri itibarıyla farklı bir yeri olan Geleneksel Erzurum evi meydana gelmiştir. Geleneksel Erzurum evinin en karakteristik ögesi ise tandirevidir. Tandirevi, iklim ve sosyokültürel hayat gibi değişkenlerle şekillenmiştir ve kendine has bir tasarım anlayışı vardır. Yapıdan bağımsız olarak tasarlanır. En dikkat çekici ögesi kırlangıç tavanıdır. Bunun yanında oturmak için seki, depolama için ambarlar ve dolaplar, dekoratif özellikleriyle terekler, su temin etmek için kurun, yemek pişirilmesi için tandır ve ocaklar bulunur. Bu çalışmada tandirevinin tarihsel süreci, fonksiyonu, bileşenleri ve ev yaşantısındaki konumunun anlatılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Erzurum şehir merkezindeki geleneksel evler incelenmiş, fotoğraflarla belgelenmiştir. Yazılı kaynaklarda yapılan araştırma neticesinde tandirevinin işlevi, malzemeleri, yapısal ve imgesel özellikleri tespit edilmiştir. Günlük hayat ve tandirevinin kullanımıyla ilgili olarak da sözlü kaynaklarla görüşmeler yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda; Geleneksel Türk evinde yaşam alanı sofadan farklı olarak Geleneksel Erzurum evinde yemek pişirme, yemek yeme, çamaşır yıkama, misafir ağırlama gibi bu çok fonksiyonlu kullanım ve sağladığı fiziksel imkanlar neticesinde yaşam alanının tandirevi olduğu gerekçelerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tandirevi, kırlangıç tavan, geleneksel Erzurum evi, Erzurum, geleneksel ev

The Living Space in Traditional Houses of Erzurum: Tandır House

Yasemin ŞİMŞEK*, İbrahim NUMAN** ve Mine TOPÇUBAŞI***

* *Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-7971-8431
yaseminsimsekk@hotmail.com*

** *Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2785-7536
inuman@fsm.edu.tr*

*** *Gebze Technical University
Kocaeli, Türkiye
ORCID: 0000-0002-0901-8093
minetopcubasi@gtu.edu.tr*

Research Article

Received: 03/03/2024

Received in final revised form: 30/04/2024

Accepted: 06/05/2024

Published online: 31/07/2024

Abstract

Dating back to 4000 BC, Erzurum has played host to numerous civilizations and has been open to cultural interactions due to its location on migration routes. As a result of this cultural accumulation and interaction that has lasted for thousands of years, the Traditional Erzurum house has emerged with its unique form and material characteristics within the concept of the Traditional Turkish house. The most characteristic element of the Traditional Erzurum house is the tandır house. Tandır House has been shaped by variables such as climate and sociocultural life and it has a unique design philosophy. The tandır house is constructed as an independent extension of the main structure. Its most striking element is the kırlangıç ceiling. In addition there are sekis for sitting, ambaries and cabinets for storage, tereks with decorative features, a kurun for water supply, a tandır and stoves for cooking. The aim of this study is to describe the historical process, function, components, and position in household life of the tandır house. Within the scope of the study, traditional houses in the city center of Erzurum have been examined and documented with photographs. "As a result of research conducted in written sources, the function, materials, structural and symbolic features of the tandır house have been identified. Interviews have also been conducted with oral sources regarding daily life and the use of the tandır house. As a result of these studies, it has been explained that in traditional Turkish houses, the living area differs from the sofa, while in traditional Erzurum houses, the living area is the tandoori house due to its multifunctional use for cooking, dining, laundry, and hosting guests, as well as the physical amenities it provides.

Keywords: Tandır house, kırlangıç ceiling, traditional Erzurum house, Erzurum, traditional house

1. GİRİŞ

Türklerin yayıldıkları coğrafyalarda yaşadıkları evler yüzyıllar boyu; yerel yapı malzemeleri ve yapım teknikleri, iklim özellikleri, gelenek-görenekler ve hayat anlayışları ile şekillenmiştir. Fiziksel özellikleri farklılıklar gösterse de karakteristik özellikleri itibarıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Türk evi barınma işlevinin yanında, toplumun yaşama biçimi, alışkanlıkları, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve politik yapısının fiziki mekâna dönüşmüş hâlidir.¹ Halk kültürünün ayrılmaz bir parçası bu mekân, kent içerisinde fiziksel, kullanıcı faktörüyle birlikte toplumsal bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bir yandan şehrin özellikleriyle, diğer yandan da halkın kültürüyle şekillenen Türk evi türlerinden biri de Geleneksel Erzurum evidir. Erzurum kenti, İpekyolu üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiştir (Sözen, 2001). Tarihi MÖ 4000'li yıllara dayanan Erzurum, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, göç yolları üzerinde olması dolayısıyla, kültürel etkileşimlere açık olmuştur. Binlerce yıl süren bu kültürel birikim ve etkileşim neticesinde; Geleneksel Türk evi mefhumu içerisinde kendine has biçimi ve malzeme özellikleri itibarıyla farklı bir yeri olan Geleneksel Erzurum evi meydana gelmiştir. Geleneksel Erzurum evinin en karakteristik ögesi ise ev yaşamının çoğunun geçtiği alan olan tandirevidir.

2. GELENEKSEL ERZURUM EVLERİ

Karpuz (1979) Geleneksel Erzurum evini "iç avlulu-tandirevli" olarak tanımlamıştır. Evlere dair bilinen en eski örnekler 1730'lu yıllara tekabül etmektedir (Beygu, 1939; Karpuz, 1979; Sağlam, 2019). Daha eski tarihlere ait anıt yapılar bulunmakla birlikte, evler malzeme özellikleri ve yapım teknikleri itibarıyla, maruz kaldıkları doğal afetlerin ve savaşların ağır sonuçlarına dayanamamış, birçoğu günümüze ulaşamamıştır.

Bölgelere göre geleneksel evler şekillendirilirken iklim özellikleri, malzeme imkânları, yapım teknikleri ve yaşam biçimi, en temel belirleyicilerdir. Erzurum'un geniş bir bölümünde karasal iklim özellikleri egemendir. Kışlar uzun ve sert, yazlar kısa ve sıcaktır. En düşük sıcaklık -37.2°C, en yüksek sıcaklık ise 36.5 °C olarak ölçülmüştür. Kar yağışlı gün sayısı 50 ve kar örtüsünün yerde kalış süresi 114 gündür (MGM, 2024).

Geleneksel Erzurum evlerinde alt kat hem yukarıda bahsedilen iklim koşulları hem de mahremiyet sebebiyle, dışa tamamen kapalıdır. Alt kat pencereleri insan boyunun üzerinde sadece ışık almak için kullanılır (Şekil 1).

Şekil 1. Kırkçeşme sokak, sıra evler (Şimşek, 2020)

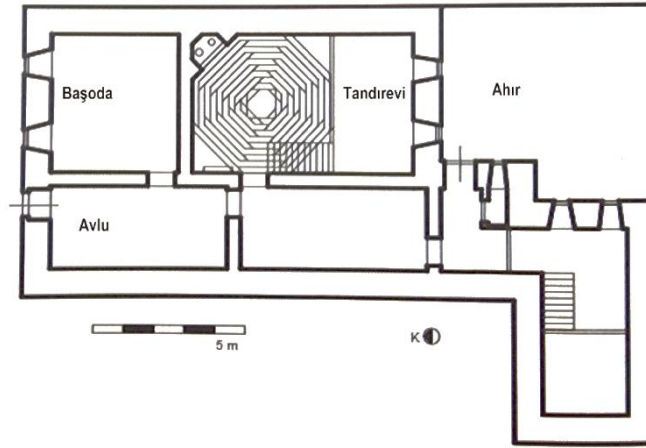
Cephede hareket çıkmalarla sağlanmıştır (Karpuz, 1993). Erzurum evlerinin en ayırıcı özelliklerinden biri de dış cephelerde duvar örülürken kullanılan, binanın deprem dayanımını

artıran ve hatıllara dik olarak konulan kontlardır. Uzunlukları 1-1,5 m olan bu ahşap ögeler, sık sık sıva tamiratı gereken cepheler içindir (Şekil 2).

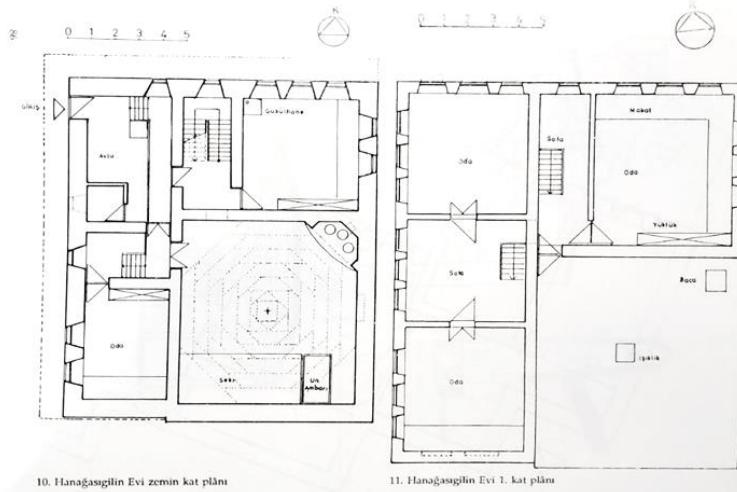

Şekil 2. Hanağası Evi dış cehesi ve kontları (Şimşek, 2020)

Tek katlı evlerde eve kapalı avludan girilir; odalar ve tandirevi, kiler alt katta bulunur (Şekil 3). Bazı örneklerde ahıra geçiş vardır. Genellenebilecek karakterlere sahip, örnek olarak verilen planlardan da okunabileceği gibi iki katlı evlerde ise üst katta başoda ve harem odaları bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 3. Ali Bayram Evi planı (Sağlam, 2022)

Şekil 4. Hanağası Evi kat planları (Karpuz, 1993)

Başoda yerel adıyla Ayvanoda; evin cepheye hâkim, çoğunlukla çıkması olan en gösterişli odasıdır. Ahşap işçiliğinin özellikli örneklerinin görüldüğü tavanlar bulunur, kapılar çoğunlukla odanın bir kenarından açılır. Kapının bulunduğu duvarda birlikte tasarlanmış yüklük ve çiçeklik bulunur. Odanın tavan yüksekliği 3- 3,5m dolaylarında (Karpuz, 1979) olmasına rağmen yüklükler insan ölçeğinde tasarlanmıştır. Yüklüğün dışındaki diğer duvarlarda sedir/makat bulunur. Harem odaları başoda ile benzer şekilde ve işlevde düzenlenmiş olup daha sade bir işçilik söz konusudur.

2.1. TANDİREVİ

Geleneksel Erzurum evinin en karakteristik ögesi Tandirevidir. Birçok seyyahın anlatımında evin mimari özelliklerinin yanında tandireviden de söz edilmektedir. 1640 yılında Erzurum'da Gümrük Kâtibi olan Evliya Çelebi, seyahatnamesinin Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım'ı anlattığı ikinci cildinde, Erzurum evlerinden şu şekilde söz etmektedir:

“Bütün evleri kârgir taş binadır ve iki katlısı nadirdir, genellikle tek katlı, toprak örtülüdür. Zira, kışı çok sert ve açık havası az olduğundan, on ay veya on bir ay kar yağdığı çok vaki olmuştur, derler. Bundan dolayı, genellikle evleri tek katlı olup, dam ve çatılarında birer meşmaa² kaplı bacaları ve keçe kaplı kapıları olup, hamam gibi ibadethaneleri vardır. Evlerin tamamı toprak örtülü yapılardır.” (Çelebi, 2013).

İngiliz ressam ve seyyah Robert Curzon, Rus ve İngiliz Konsolosluklarının evlerinin de bulunduğu semtte kendisine bir ev tahsis edildiğinden söz eder ve evi şu şekilde tanımlar:

“Bu ev, diğerleri gibi köşelerde kesme taş, ana duvarlarda kaba işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Düz olan çatı yeşil renkli kesek ile kaplı ve burada koyunlar kuzular otluyor. Evin pencereleri küçük, ana giriş kapısı geniş kemerli ve çevresi taş süslemeli. Kapıdan geniş bir taşlığa giriliyor. Bu taşlığın sağında ahırlar, Solunda ise mutfak, servis mekânları ve bazı odalar var.” (Curzon, 1854).

Bir İngiliz subayı olan Fred Burnaby, 1876-1877 yıllarında Erzurum evlerine dair gözlemlerini şu şekilde anlatmaktadır: “Her evde, yerde ocak olarak kullanılan bir delik vardır. Dışarıdaki acı soğuktan korunmak için, ev sahibi, damdaki havalandırma baca ve pencere niyetine kullanılan deliği kapatmıştı.” (Burnaby, 1998).

Tandirevinin plan şeması, kare, dikdörtgen ya da uzun dikdörtgen olabilir. Bu sonuncusu, tandirevinin arkada olduğu durumlarda tasarlanmıştır. Ev, aşhane, mutfak gibi adlarla tanınan tandirevi, geniş bir mekândır. En küçükleri 5m x 6m boyutlarında olan bu mekânların genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen olması, üzerinde oluşturulacak kırlangıç çatıya kolaylık sağlamak içindir (Sözen, 2001).

Akın'a göre tüteklikli evin özelliklerini ekolojik ortam belirler. Bu ortamı oluşturan üç temel etkenin, yani soğuk iklimin, yakacak kıtlığının ve sınırlı ahşap boyutlarının bir arada bulunması bu ev tipini yaratmıştır. Tütekliklikli örtünün görkemi yalnızca iç mekâna özgüdür, evin dışına yansımaz (Akın, 1985). Ancak yaşama kültürünün evrilerek süzülüp geldiği Orta Asya yapım geleneklerinde Kırlangıç Çatının varlığı bunun aynı zamanda kültürel bağını da işaret etmektedir.

Erzurum evlerine ekseriyetle kapalı bir taşlıktan girilir, bu taşlık ya bir kapıyla ya da doğrudan doğruya ocaklı bir kısma bağlanmıştır. Burası hem mutfak hem oturma odası işlevi görmektedir. Evin tek katlı ve etrafı kapalı bir noktasına konumlandırılan bu odanın ışığı tepeden camlı bir fener yapılarak çözülmüştür. Bu odanın karakteristik unsuru tavan ve bacasıdır. Tavan kubbe şeklinde ağaçların köşelere bindirilerek örülmesi ve tepesinde aydınlık için baca bırakılmasıyla meydana gelmiştir. Yakılan ateşin dumanı da buradan dışarı çıkar (Hotan, 1947).

Tandirevi yemek pişirmek, yemek yemek, çamaşır yıkamak, dinlenmek, uyumak, depolama yapmak gibi birçok fonksiyonu olan bir mekândır (Şekil 11). Tandirevi; sekisi, tandirbaşı, kurunu ve örtü tekniği ile kendine has mimârî bir bütündür. Kırlangıç yerel ismiyle "Karlanguş tavan" ya da tüteklikli örtü, karşılıklı duvarlar arasındaki mesafeyi geçmekte yetersiz kalan kirişlerin bindirme tekniği ile kademeli bir şekilde yükseltilecek ve kırk beş derece döndürülerek sıralanması ve tüteklik olarak adlandırılan açıklıkla sonlandırılan çatı sistemidir (Akın, 1985). Tüteklikli örtü, çoğunlukla kare ya da kareye yakın dikdörtgen mekânların üstünü örtmede kullanılır, köşelerden başlayan ahşap kirişlerin birbiri üzerine çapraz konumda oturtulmuş ahşap kalaslardan (bazen işlenmemiş ağaç gövdelerinden) oluşan bir sistemle örten bindirme kubbedir (Sözen ve Tanyeli, 1986). Bu örtü biçimine Asya'dan Anadolu'nun içlerine kadar birçok yerde rastlanmaktadır. Bu tavanın uygulandığı yapıların yayıldığı coğrafyanın haritası bir yol ağının varlığına işaret etmektedir. Bu tarihsel yol ağı batıdan doğuya, doğudan batıya kırlangıç tavan gibi kimi kültürel öğeleri taşımıştır (Choi, 2017). Bu örtü biçimi, antik mezardan, türbeye, camiden Budist tapınağına kadar, yer ve zamanca uzak kültür çevrelerinde kullanılmıştır (Akın, 1985) (Şekil 5,6).

Şekil 5. Malatya Arapgir Cem evi (solda) (Anonim, 2020), Milas Gümüşkesen Anıtı (sağda) (Milas K., 2024)

Şekil 6. Erzurum Ulu Cami (solda) (Alver, 2020), Hacı Bektaş-i Veli Türbesi (sağda) (Uysal, 2020)

Fuat Köprülü'ye göre Türk-Moğol Şamanizmi'nin Yesevî, Rifâî, Kalenderî, Hayderî, Bektaşî ve Torlakî gibi İslam tarikatları üzerinde etkileri olmuştur (Köprülü, 2023). Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'nin meydanında bulunan kırılgıç tavan, fiziksel bir mekân ögesi olmasının yanında, simgesel özellikler de taşımaktadır. Meydanın kare mekânını örten birbiri üzerine 90° kaydırılarak bindirilmiş, yukarıya doğru daralan 7 kattan oluşmaktadır. Burada görülen yedi kademe, tarikat felsefesinde sık sık karşılaşılan yedi kat, yedi makam, yedi âlem gibi manevî yolculuğun safhalarını imgelemek için kullanılmıştır (Doğan, 2022). Yukarıda bahsedilen yol güzergâhı üzerinden gelen bu imgesel anlatıma örnek olarak; Gök Tanrıya inanan Altay halklarının inanışına göre gök katlardan oluşmaktadır. Bunlar 3-7-9-17 hatta 33'e kadar çıkmaktadır (Buluç, 2004).

Erzurum'da kırılgıç tavan örnekleri genellikle 5-7-9 bindirmelidir. Kırılgıç tavanın etkileyici güzelliği, iç mekândan algılanabilir; dış yüzeyi ise, toprakla örtülüdür. Tavanın en üstünde bulunan pencerenin (tüteklığın) ana işlevi mekânın ışık alması olmasa da içinde bulunduğu tandirevinin başka penceresi yoktur. Aydınlatma buradan sağlanır. Bu örtü sisteminin amacı, içeride yanan ateşin dumanını, tüteklilik denilen boşluktan dışarıya atmaktır (Şekil 7).

Şekil 7. Fikri Evin Evi kırılgıç tavan (Şimşek, 2023)

Tüteklikli örtünün ve tandırın içinde bulunduğu tandirevi ise; zemini sal taşlarla veya sıkıştırılmış toprakla kaplı, bir köşesinde tandır bulunan evin yemek pişirme, yemek yeme, oturma, yatma gibi birçok işlevini karşılayan alanıdır (Şekil 8).

Mekâna adını veren tandır, kav topraktan yapılmış 50-60 cm derinlikten 120-130 cm derinliğe kadar uzanabilen, genişliği 40-80 cm arasında değişen yemek yapma, ekmek pişirme, çamaşır ve banyo suları ısıtma ve ısınma gibi işlevleri vardır. Tandır geleneğinin Anadolu, İran, Kafkasya, Mezopotamya'yı da kapsayan geniş bir alana yayıldığı bilinmektedir (Karpuz, 1980; Yakar, 2007).

Tandırların üst kısmında genellikle 2m x 2m ölçüsünden başlayıp daralan bir tandır bacası bulunur. Bu baca evin tavanına kadar ulaşır, ulaştığı noktada ahşap kepenk (hepenk) adı verilen bir kapağı vardır, bu kapak hareketli bir ip mekanizması ile aşağıdan kontrol edilmektedir (Şekil 9).

Şekil 8. Tandirevi zemini (Şimşek, 2020)

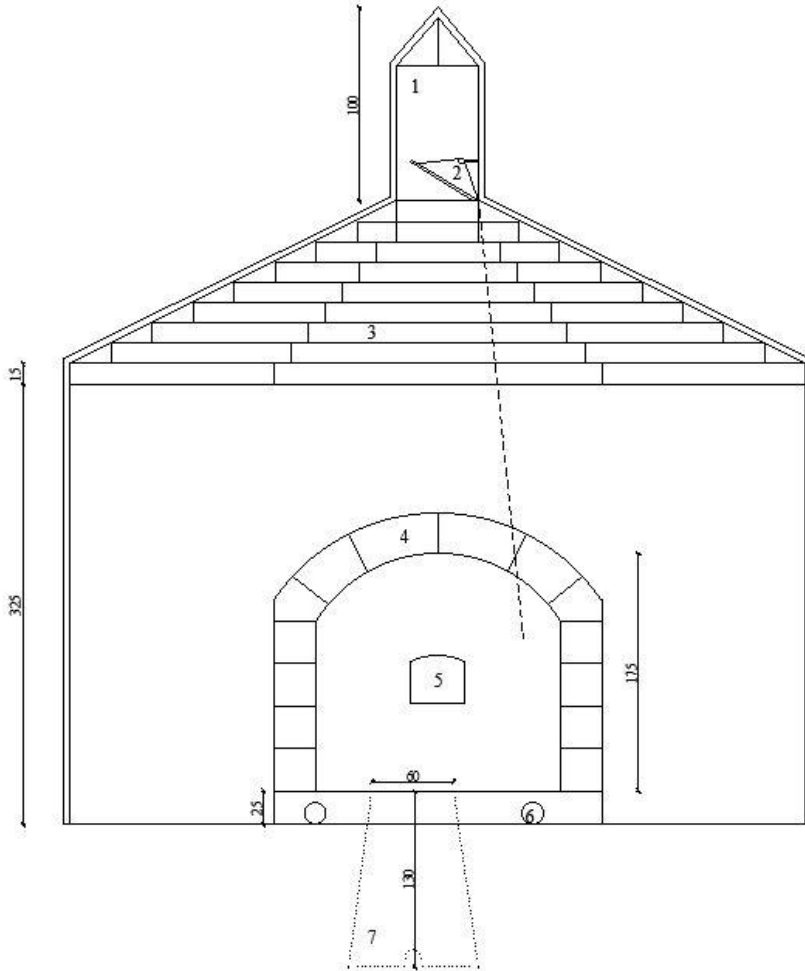

Şekil 9. Tandır bacası (Şimşek, 2020)

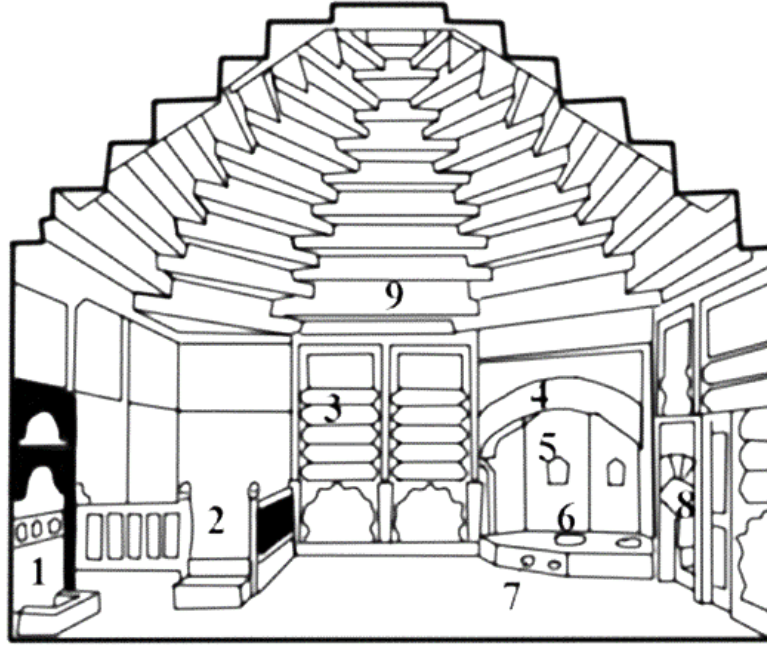
Benzer bir mekanizma kırılmalı tavanın tepe penceresinden içerinin görünmemesi için de kullanılmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Tandirevi kırılmalı tavan makaralı örtü sistemi (Şimşek, 2020)

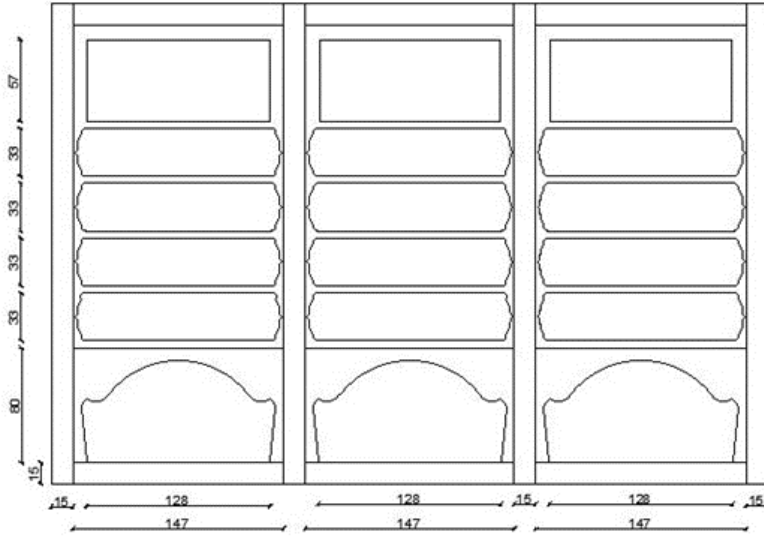
Şekil 11. Tandır (1- Tandirevi bacası, 2- Kepenk, 3- Kırılmalı tavan, 4- Tandır kaşı, 5- Niş, 6- K lve deliği, 7- Tandır) (Yazarlar tarafından Başar (1975)'ten uyarlanmıŐtır.)

Şekil 12. Tüteklikli (Karlanguş-Kırlangıç) Örtü ile kaplı olan Somunoğlu Evi'nin Tandirevi plânı. (1-Kurun, 2-Seki, 3-Terek, 4-Tandır kaşı, 5-Niş, 6-Tandır, 7-Külve, 8-Baba Ocağı-Küçük Ocak, 9-Kırlangıç-Karlanguş-Tüteklikli Örtü) (Akın, 1985; Gök ve Kayserili, 2013)

Tandirin olduğu bölüme halk arasında tandırbaşı denir. Tandır yerin altına gömülür, ağzı zeminden 25-30 cm yukarıdadır (Şekil 11). Bu 25-30 cm'lik kısımda külve denilen tandirin hava alma boşlukları vardır. Ev sahibinin imkanları ve ihtiyaçları doğrultusunda evde birden fazla tandır bulunabilir. Tandirin yan duvarlarında küçük nişler bulunur gerekli el aletleri buralarda muhafaza edilir. Tandirin ön kısmında ise çoğunlukla taştan ama zaman zaman ahşaptan yapılan tandır kaşı bulunur. Tandır kaşı oda ile tandır arasındaki geçişi ve bütünlüğü sağlar (Şekil 12). Tandirin sürekli kullanılmadığı durumlarda ise farklı boylarda ocaklarla günlük ihtiyaçlar karşılanır. Bu ocak halk arasında baba ocağı ya da küçük ocak olarak bilinir.

Tandirevinin ana unsurlarından biri de tereklerdir (Şekil 13). Terekler duvarlara bağlı olarak yapılır, özellikli ahşap işçilikleri bulunur. En üst bölümüne bakır siniler, elin yetiştirebileceği yerlere bakır tencereler, sahanlar, çorba tasları, kevgirler ve bakır serpuşlar yerleştirilir. Alt bölümlere ise teşt ve kazan gibi büyük parçalar koyulur (Şekil 14). Çoğu bakır olan bu kaplar her sene ramazan ayından önce kalaylatılır. Ayrıca hamur yoğurmak için mutlaka ahşap hamur tekneleri bulunur (Şekil 15).

Şekil 13. Nene Hatun Milli Parkı Geleneksel Erzurum Tandirevi çizimi terek ön görünüş (Yazarlar tarafından üretilmiştir, 2017)

Şekil 14. Tandirevi terekler ve yerleşimi (Şimşek, 2022)

Şekil 15. Tandirevi, hamur teknesi ve ekmek yapan kadınlar V. Ghazikian Çizimi (Tarbassian, 1975: 185)

Bir diğer unsur olan tandır sekisi üzerinde halı veya yün kilim serilerek kullanılan çoğunlukla ahşap malzemeden yapılmış ahşap ya da taş merdiven ile çıkılan, yerin durumuna göre arkasında ahşap dolapları bulunan, daraba denilen ahşap korkulukla çevrilmiş yerden 80-100 cm kadar yüksekte olması dolayısıyla altı depolama alanı olarak kullanılan örnekler olduğu gibi, yerden 30-40 cm yukarıda olan benzer işlevle kullanılan örnekleri de vardır. Üst kısmında halı yastıklar ve minderler bulunur (Uzun, 1996). Sekinin üzerinde ahşap dolaplar, un ve zahire ambarları bulunabilmektedir. Hanağası evinde kiler-ambar, sekinin üzerinde kapaklı bir dolap görünümündedir (Köşklü ve Tali, 2007) (Şekil 16).

Şekil 16. Hanağası Evi, seki ve ambarlar (Narmanlıoğlu, 2016)

Tandirevinin bir diğer sabit elemanı ise kurundur (Şekil 17). Tandirevinin kapısının olduğu duvara yerleştirilmiş ve monoblok bir taşın oyulması ile elde edilmiştir. Kuruna su doldurulması için avluda saka çanağı bulunan örnekler vardır (Şekil 17). Sakalar tarafından taşınan su tandirevine girmeden saka çanağı vasıtasıyla hemen arkasındaki duvarda olan kuruna doldurulur. Bu uygulama ile mahremiyet açısından büyük kolaylık sağlanmış olur. Kurunların ahşap kapakları vardır ve ön kısımlarında burma adı verilen musluktan su alınır. Kurunların ön kısmında genellikle yüzeysel ya da hafif yükseltilmiş su tahliye tekneleri bulunmaktadır. Evi yaptıran kişinin ekonomik gücü, sosyal statüsü ve geleneksel özellikler, değişik tiplerde kurunların ortaya çıkmasında ve önyüz süslemelerinde etkili olmuştur (Köşklü, 2016). Kurunlar; taş sandıklar, basit kemerli kurun ve çeşme biçimli kurunlar olarak üçe ayrılır.

Şekil 17. Fikri Evin Evi taş kurun (solda), Fikri Evin Evi saka çanağı (sağda) (Şimşek, 2023)

Evlerin plan biçimlerine bağlı olarak yeri değişkenlik gösteren kilere, bazen tandirevinden birkaç basamakla inilir, bazı örneklerde ise tandirevine yakın bir noktada konumlanır. Kiler içerisinde ahşap sandıklarda kışlık pirinç, bulgur, erişte vb. malzemeler saklanır. Ayrıca toptan alınan et ürünleri de çoğunlukla bu kilerde saklanır. Yüksek sekilerin alt kısımlarında ise peynir, yağ, turşu gibi yiyecekler saklanır. Ayrıca tandirevlerinin çoğunda ahşaptan yapılmış tahta ambarlar bulundurulur. Değirmenlerde öğütülen buğdaydan elde edilen unlar, bu tahta ambarlarda muhafaza edilir (Yılmaz, 2011).

Tandirevi evin merkez mekânı olmasına rağmen genel yapıdan bağımsız bir eklenti olarak inşa edilmiştir, evin tek katlı ya da çok katlı olmasından bağımsız olarak yapılır ve üzerinde kat bulunmaz (Şekil 18).

178

Şekil 18. Hanağası Evi güney cephe tandirevi görünümü (Şimşek, 2020)

Yapısal özellikleri detaylandırılan tandirevinin günlük hayattaki kullanımı şu şekildedir; neredeyse gün doğmadan önce evin kadını ahşap hamur teknesinde kurundan su, tahta ambardan un, kilerden tuz ve önceki ekmek hamurundan ayrılan ekşi mayayı getirerek ekmek hamurunu yoğurmaya başlar. Yoğurulan hamurun üzerine tahta kapak kapatılır beklemeye alınır. Bu sırada tandir önce çalı-çırpı ile tutuşturulur. İlk çıkan dumanın tahliyesi için bacadaki kepenk açılır. Yanmaya başlayan tandir kalın odunlar ve tezekle beslenir. Ateşin tüm gün yanmasını sağlamak ev kadınının mahareti sayılır. Ateşten en verimli şekilde yararlanmak için tereğin alt rafından alınan bakır kazan kurundan getirilen suyla doldurulur ve tandirin üzerine

yerleştirilir. Bu arada toprak güveçte çorba hazırlanır ve pişmek üzere kazanın kenarına tandırın üstüne yerleştirilir.

Artık ateşin alevi azalmış köze dönmüşken bacadaki kepenk kapatılır. Tandırın üstündeki kazan ve güveç, tandırdan alınan ateşle tutuşturulan küçük ocağa alınır. Ekmek pişirme işine tandırın içi silinerek başlanır. Hamurlar açılır ve tandırın yan duvarlarına yapıştırılarak pişirilir. Bu esnada duvardaki nişlerde bulunan el aletleri (eğiş vb.) kullanılır. Ekmekler piştikçe temiz bir sofraya bezinin üzerine alınır ve soğuması sağlanır. Soğuyan ekmekler kilerdeki ekmek sandığına kaldırılır. Ocaktaki su ile çay demlenir, kilerdeki tel dolaptan kahvaltılıklar gelir ve sekide kahvaltı yapılır. Bu sırada da tandırda kalan ateş boşa gitmesin diye tandırın üzerine yine kazanlar koyulur. Isınan su bulaşık, temizlik, çamaşır hatta evdeki çocukların yıkanması için kullanılır.

3. SONUÇ

Geleneksel Türk evi olarak tanımladığımız ev biçimi, çok geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Bu alan içerisinde farklı iklim koşulları, malzeme imkanları, sosyal yaşam, dini inanç gibi kriterler sebebiyle evlerin kullanım biçimleri farklılık göstermektedir. Türk evinde yaşam alanı çoğunlukla sofadır, bölgelere göre açık/kapalı, iç/dış örnekleri vardır. Bunlardan farklı olarak, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşam alanı avludur. Doğu Karadeniz bölgesinde ise evin şekillendirici unsuru aşhane ve önünde bulunan açık ya da kapalı hayattır.

Erzurum evlerinde ise sofa iklim koşulları itibarıyla genel Türk evi kullanım işlevini yitirmiş odalar arası bir geçiş alanı olarak kullanılmaktadır. Girişte bulunan kapalı avlu ise yazları kullanılmakla birlikte kışları yine sadece bir geçiş alanı olarak işlevlenmiştir. İklim koşulları, malzeme imkânları, dini inanç, sosyokültürel hayat, ev ve ev dışındaki hayat ayırımında, evin hâkimi kadının kullanım tercihleri gibi kriterlerle tandirevi yukarıda söz ettiğimiz biçimde şekillenmiştir. Erzurum evinin yaşam alanı içerisinde yemek pişirilmesi, yemek yenmesi, çamaşır yıkanması, oturulması hatta sekilerde yatılması gibi birçok işlevi barındıran yer tandirevidir. Tandirevi biçimsel olarak olmasa da fiziksel ve imgesel olarak evin merkezi ve aynı zamanda yaşam alanıdır.

Bilgilendirme / Teşekkür

Bu makale, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Biçimsel Yapı ve Biçime Etki Eden Sosyokültürel Faktörler Üzerine Bir İnceleme" isimli doktora tezi çalışmasından üretilmiştir. Tez çalışması, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Prof. Dr. İbrahim Numan ve Dr. Öğr. Üyesi Mine Topçubaşı danışmanlığında yürütülmektedir.

Aksi belirtilmediği takdirde makalede kullanılan şekiller belirtilen yazarlar tarafından, belirtilen tarihte üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi ve Sorumluluk Bildirimi

Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur, olası bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalede belirtilen tüm görüş ve düşünceler yazarların sorumluluğundadır, bu konuda derginin sorumluluğu bulunmamaktadır.

Makalede yer alan görsellerin kullanımına dair yasal izinlerin alınması yazarların sorumluluğundadır, bu konuda derginin sorumluluğu bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Bildirimi

Çalışmanın ana fikri Prof. Dr. İbrahim Numan tarafından önerilmiştir. Araştırmanın literatür taraması Yasemin Şimşek tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüm yazarlar makale metninin yazımında ve makalenin basıma hazırlık aşamalarında katkıda bulunmuşlardır.

Notlar

¹ Türk evi ve Erzurum evleri hakkında sayısı bir hayli kalabalık popüler ve akademik çalışmalar bulunmaktadır. Başlıcaları arasında: Kuban D., Hayatlı Türk Evi, Eren Yayınları, İstanbul 1995; Eldem S.H., Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 1955; Küçükerman, O., Kendi Mekân Anlayışı içinde Türk Evi, İstanbul 1978; Karpuz, H., Erzurum Evleri, Ankara 1984 ve bazıları kaynakçada kullanılan başlıca birçok benzer eser saymak mümkündür.

² Meşmaa: Mumlanmış kumaş

KAYNAKLAR

Kitap

- BEYGU, A. Ş., 1939. *Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- BURNABY, F., 1998. *Küçük Asya Seyahatnamesi: Anadolu'da bir İngiliz Subayı 1876*. İstanbul: Sabah Kitapları, s.16-52.
- CURZON, R., 1854. *Armenia: a year at Erzeroom, and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia*. London: John Murray, s.100-108.
- ÇELEBİ, E., 2013. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Cilt 2, s.133-139
- DOĞAN, A. I., 2022. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- KARPUZ, H., 1993. *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAĞLAM, T., 2022. *Tarihî Erzurum Evleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SÖZEN, M., 2001. *Türklerde Ev Kültürü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, s. 62-83.
- SÖZEN, M. ve TANYELİ, U., 1986. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.
- TARBASSIAN, H. A., 1975. *Erzurum (Garin): Its Armenian History and Traditions*. The Garin Compatriotic Union of the United States.
- YAKAR, J., 2007. *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-ekonomik Yapısı*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- YILMAZ, A., 2011. *Bilinmeyen Erzurum*. Erzurum: Zafer Ofset, s.200.

Kitapta bölüm

- BAŞAR, Z., 1975. Halkımızın Yaşamında Tandır. *Türk Folklorü Araştırmaları Yıllığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 27- 40.

Dergide makale

- GÖK, Y. ve KAYSERİLİ, A., 2013. Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinden İncelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, s. 175-216.
- HOTAN, H., 1947. Mimarlık Etüdüleri: Erzurum Evleri. *Arkitekt Dergisi*, s. 27-30.
- KARPUZ, H., 1980. Erzurum Evlerinde Tandirevi. *Köz Dergisi*, 6, s. 49-54.
- KÖŞKLÜ, Z., 2016. Geleneksel Erzurum Evlerinde Kurunlu Çeşmeler. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, s. 111-136.
- KÖŞKLÜ, Z. ve TALİ, Ş., 2007. Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) ve Mimarisi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 11, s. 97-109.
- UZUN, S., 1996. Erzurum Yöresinde Tandır Yapımı ve Yöre Meskenlerindeki Tandirevinin Coğrafi Yönden İncelenmesi. *Akademik Açı*, 1, s. 120-121.

İnternet kaynağı

- ALVER, Y., 2020. *Mimari Tasarım Harikası "Kırlangıç Kubbe"* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://yunusalver.wordpress.com/2020/12/13/mimari-tasarim-harikasi-kirlangic-kubbe/> [Erişildi: 21 Ekim 2022].
- ANONİM, 2020. Malatya Editör. [çevrimiçi] Erişim adresi: https://www.malatyaeditor.com/dunya-nin-en-eski-cem-evi-malatya-arapgirde-800-yillik_h439.html [Erişildi: 12 Aralık 2023].
- BULUÇ, S., 2004. *Şamanizm*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/21.php> [Erişildi: 1 Aralık 2023].
- KÖPRÜLÜ, F., 2023. İslam Sûfi Tarikatlerine Türk- Moğol Şamanlığının Te'siri. [Çevrimiçi] Erişim adresi: <https://dSPACE.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49636/18263.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişildi: 21 Eylül 2022].
- MGM, 2024. *Erzurum ili istatistik verileri*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=ERZURUM> [Erişildi: 21 Ocak 2024].
- MİLAS K., 2024. *Gümüşkesen Mezar Anıtı*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.milas.gov.tr/gumuskesen-mezar-aniti> [Erişildi: 27 Ocak 2024].
- UYSAL, E., 2020. *Kırlangıç Tavan-Kubbe (Bindirme Tavan)* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.kenthavasi.net/mekan?il=nevsehir&ilce=hacibektas&kategori=tarihi-mekan&mekan=haci-bektasi-veli-turbesi> [Erişildi: 17 Aralık 2023].

Tez

- AKIN, G., 1985. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, s.28-92
- CHOI, S., 2017. *Bindirme Tavan: Asya'dan Anadolu'ya Bir Örtü Biçiminin Mimarlıktaki Tarihi Evrim Süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- KARPUZ, H., 1979. *Erzurum Evlerinin Türk-İslâm Mesken Mimarisindeki Yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi.

SAĞLAM, T., 2019. *Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı*.
Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi.

Arşiv belgeleri

NARMANLIOĞLU, S., 2016. Kişisel Arşiv. [Fotoğraf]. Erzurum.

ŞİMŞEK, Y., 2020. Kişisel Arşiv. [Fotoğraf]. Erzurum.

ŞİMŞEK, Y., 2022. Kişisel Arşiv. [Fotoğraf]. Erzurum.

ŞİMŞEK, Y., 2023. Kişisel Arşiv. [Fotoğraf]. Erzurum.

Biyografiler

Yasemin ŞİMŞEK

1982 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Erzurum'da tamamladı, 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İç mimarlık Bölümünden mezun oldu. 2011 yılında Atatürk Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde doktora çalışmasına devam etmektedir, 2005 yılından beri serbest iç mimar olarak çalışmaktadır.

İbrahim NUMAN

1948 yılında Kıbrıs-Lefkoşa'da doğdu. Temel Eğitime yine aynı yerde tamamladıktan sonra, T.C. Antakya lisesinden 1967 yılında mezun oldu. Lisans Eğitimi 1973 te ve Yüksek Lisans eğitimi 1978 de ODTÜ Mimarlık Bölümünde, Doktora çalışmasını ise 1982 de Ankara Üniversitesinde tamamladı. 1984 yılında Doçent; 1996 yılında Profesör oldu. 1973-75 yılları arasında serbest mimar olarak çalıştı. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Mücahit olarak askerlik yapıp Gazi olmak şerefine ulaştı. 1976-78 arası ADMMA'nde, 1978-82 arası Ankara Üniversitesinde asistanlık devresinden sonra, 1982 yılında Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Yrd. Doç. olarak göreve başladı. 1984-94 yılları arasında Doçent olarak Suudi Arabistan'da; 1994-2003 arası ise Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde Profesör/Dekan olarak çalıştıktan sonra 2003-2006 yılları arasında Profesör olarak Gazi Üniversitesinde bulundu. 2006-2010 yıllarında en DAÜ Mimarlık Fakültesi Dekanı, 2010-11 yıllarında İstanbul Bilgi Üniversitesinde Rektör Danışmanı olarak çalışmıştır. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanı olarak görevini sürdürmektedir. Üniversiteye, eğitim-öğretim yanında, Mimarlık alanında Bölüm ve Fakülte kurmak, yeni bir Mimarlık Eğitim Modeli hazırlamak, Bölüm Başkanlığı ve Dekanlık Senato Üyeliği gibi idari katkıları olup, Mimarlık Kuramı ve Tarihi konularında çalışma, makale ve bildirileri bulunmaktadır. Proje ve uygulamalarının yanı sıra proje yarışma ödülleri ve jüri üyelikleri de vardır. KKTC Kültür Komisyonu Üyeliği ve çeşitli sivil toplum örgütünde verdiği hizmetlerin yanı sıra, 1990-94 arası da KKTC'nin İslâm Konferansı Örgütü ve Suudi Arabistan Fahri Temsilciliğini yürüterek de Toplumla hizmet etmiştir. Türk kültürüne yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Kültür Merkezi Şeref Üyeliği verilmiştir.

Mine TOPÇUBAŞI

1993 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun olmuştur. 1999 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinde Mostar'da Vakıf Palace binası restorasyon projesi konulu teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. 2009 yılında aynı üniversiteden 19. yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde kamu yapıları ve yeniden kullanım sorunları konulu teziyle doktor unvanını almıştır. Halen Gebze Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.